

การพัฒนาระบบคุณภาพงานอาหารปลอดภัย จังหวัดนครพนม ปีงบประมาณ พ.ศ. 2565

ณรงค์ชัย จันทร์พร¹

กลุ่มงานคุ้มครองผู้บริโภคและเภสัชสาธารณสุข สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดนครพนม

บทคัดย่อ

วัตถุประสงค์: เพื่อศึกษาผลการดำเนินงานพัฒนาระบบคุณภาพอาหารปลอดภัยของจังหวัดนครพนม ซึ่งพัฒนาตามแนวทางระบบคุณภาพอาหารปลอดภัยจังหวัดของสำนักส่งเสริมและสนับสนุนอาหารปลอดภัย (สสอป.) กระทรวงสาธารณสุข

วิธีการศึกษา: ประเมินกระบวนการปฏิบัติงานรายประเด็นของกระบวนการพัฒนาระบบคุณภาพงานอาหารปลอดภัยจังหวัดนครพนม ประเมินทั้งหมด 4 หัวข้อ ประกอบด้วย 1 ประเมินนโยบายและการบริหารจัดการ 2 ประเมินการปฏิบัติการ 3 ประเมินการทบทวนและประเมินผล และ 4 ประเมิน เอกสารบันทึกและรายงาน รวมทั้งการเก็บรักษา เก็บรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิจากเอกสารการดำเนินงาน รายงานการประเมินผลการปฏิบัติงานของสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดนครพนม โดยคณะกรรมการของสำนักส่งเสริมและสนับสนุนอาหารปลอดภัย กระทรวงสาธารณสุขโดยใช้แบบประเมินสำเร็จรูปที่คณะกรรมการกำหนดขึ้น วิเคราะห์ข้อมูลโดยการรวมคะแนนจากแบบประเมินแล้วคำนวณเป็นร้อยละของคะแนนเต็ม ซึ่งกำหนดให้คะแนนการประเมินทั้ง 4 หัวข้อรวมเป็น 100 คะแนน เกณฑ์ตัดสิน คือ จังหวัดที่ระบบอาหารปลอดภัยผ่านเกณฑ์ผลการประเมินแต่ละหัวข้อผ่านอย่างน้อยร้อยละ 60 และทุกหัวข้อรวมกัน—ผ่านร้อยละ 60 เช่นกัน เกณฑ์จังหวัดที่เป็นระดับต้นแบบระบบคุณภาพอาหารปลอดภัย คือระดับอ้างอิงสากล ผลการประเมินจะต้องได้คะแนนร้อยละ 80 ทุกหัวข้อ และรวมกันต้องผ่านเกณฑ์ร้อยละ 91 ขึ้นไป

ผลการศึกษา: พบว่ากระบวนการดำเนินงานของจังหวัดนครพนมประกอบด้วย การประชุมคณะกรรมการและคณะทำงานอาหารปลอดภัย จังหวัดนครพนม การประเมินและแก้ไขจุดบกพร่องที่ยังไม่ผ่านเกณฑ์ และการจัดทำแผนบูรณาการอาหารปลอดภัยตลอดห่วงโซ่อาหารของจังหวัดนครพนม การอนุมัติแผนโดยผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนมและการส่งให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินงานและรายงานผลตามแผนงาน ผลการประเมินจากคณะกรรมการของสำนักส่งเสริมและสนับสนุนอาหารปลอดภัย กระทรวงสาธารณสุข พบว่าสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดนครพนมได้คะแนนผ่านเกณฑ์ทั้ง 4 หัวข้อ โดยมีคะแนนรวม ร้อยละ 92.63 ถือว่าอยู่ในเกณฑ์ระดับอ้างอิงสากล และสำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุขได้รับรองจังหวัดนครพนมเป็นจังหวัดต้นแบบระบบคุณภาพงานอาหารปลอดภัย

สรุป: สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดนครพนมได้ผ่านการประเมินระบบคุณภาพอาหารปลอดภัยจังหวัดจากสำนักส่งเสริมและสนับสนุนอาหารปลอดภัย (สสอป.) กระทรวงสาธารณสุข ในปีงบประมาณ พ.ศ. 2565 เป็นจังหวัดต้นแบบระบบคุณภาพอาหารปลอดภัยระดับอ้างอิงสากล เพื่อนำผลที่ได้ไปปรับปรุงและพัฒนาการบริหารจัดการความปลอดภัยของจังหวัดนครพนมต่อไป

คำสำคัญ: พัฒนา, ระบบคุณภาพ, อาหารปลอดภัย

Development Procedure of Provincial Food Safety Quality System of Nakhon Phanom Province fiscal year 2022

Narongchai Chanporn¹

Division of Consumer Protection and Public Health Pharmacy, Nakhon Phanom Provincial Public Health Office.

Abstract

Objective: This study aimed to study the results of the development of food safety quality system in Nakhon Phanom Province, which was developed according to the Provincial Food Safety Quality System guidelines of the Bureau of Food Safety Extension and Support, Ministry of Public Health.

Material and methods: The evaluation format was a process evaluation by evaluating the work process in each issue of the Food Safety Quality System development process in Nakhon Phanom Province. A total of 4 topics were assessed, consisting of : 1. Policy Making and management 2. Implementation 3. Review and Evaluation 4. Documentation and Record Keeping. Secondary data were collected from operational documents and performance evaluation reports of the Nakhon Phanom Provincial Public Health Office by the committee of the the Bureau of Food Safety Extension and Support, Ministry of Public Health., using a ready-made evaluation form developed by the committee. Data was analyzed by combining scores from the evaluation form and calculating the percentage of the full score, which was set to give a total of 100 points for all 4 evaluation topics. The criteria were: the provinces whose food safety systems passed the criteria, the results of the evaluation of each topic passed at least 60 percent and all topics combined passed 60 percent as well. The criteria for the model province for food safety quality system. The international reference level, the evaluation results must score 80 percent for all topics and combined must pass the criteria of 91 percent or more.

Results: The evaluation results found that the operational process of Nakhon Phanom Province consisted of meetings of the committee and the working group on food safety of Nakhon

Corresponding : prince_thung@yahoo.com

Received : December 2024

Accepted : 28 February 2025

วารสารโรงพยาบาลนครพนม

ปีที่ 12 ฉบับที่ 1

E 277092

Phanom Province, assessment and correction of deficiencies that had not yet passed the criteria, and preparation of an integrated plan for food safety throughout the food chain of Nakhon Phanom Province, approval of the plan by the governor of Nakhon Phanom Province, and submission to relevant agencies to operate and report results according to the plan. The evaluation results from the the Bureau of Food Safety Extension and Support, Ministry of Public Health. found that The Nakhon Phanom Provincial Public Health Office passed all 4 criteria with a total score of 92.63 percent, which is considered to be at the international reference level. The Office of the Permanent Secretary of the Ministry of Public Health has certified Nakhon Phanom Province as a prototype Provincial Food Safety Quality System.

Conclusion: The Nakhon Phanom Provincial Public Health has passed the the Bureau of Food Safety Extension and Support, Ministry of Public Health, in fiscal year 2022. It is a model province for a food safety quality system at an international reference level.

To use the results to further improve and develop safety management in Nakhon Phanom Province.

Keywords: develop, quality system, food, safety

บทนำ

สำนักส่งเสริมและสนับสนุนอาหารปลอดภัย (สสอป.) กระทรวงสาธารณสุขได้ดำเนินงานด้านอาหารปลอดภัยภายใต้นโยบายของรัฐบาลและกระทรวงสาธารณสุข โดยมีบทบาทสำคัญในการบูรณาการการทำงานร่วมกันของทุกหน่วยงานตลอดห่วงโซ่อาหาร โดยเน้นในระดับจังหวัด และจะมีการเชื่อมโยงไปยังส่วนกลางและทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ในปีงบประมาณ 2559 สสอป.ได้จัดทำคู่มือระบบคุณภาพอาหารปลอดภัยจังหวัด (Procedure of Provincial Food Safety Quality System) ฉบับปรับปรุง ปี 2559 เพื่อเป็นแนวทางให้สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดทั่วประเทศดำเนินการพัฒนาระบบคุณภาพอาหารปลอดภัยจังหวัด ซึ่งสอดคล้องกับกฎอนามัยระหว่างประเทศด้านความปลอดภัยอาหาร (International Health Regulations ; IHR,2005:Version 2) แนวทางการควบคุมอาหารปลอดภัยระหว่างประเทศ (Codex Committee on Food Import and Export Inspection and Certification system: CCFICS; CAC/GL 82-2013) โดยระบบคุณภาพอาหารปลอดภัยจังหวัด มี 4 ส่วน ได้แก่ หัวข้อที่ 1 นโยบายและการบริหารจัดการ (Policy Making and management) หัวข้อที่ 2 การปฏิบัติการ (Implementation) หัวข้อที่ 3 การทบทวนและประเมินผล (Review and Evaluation) และ หัวข้อที่ 4 เอกสารบันทึกและรายงานรวมทั้งการเก็บรักษา (Documentation and Report Keeping) ซึ่งระบบคุณภาพอาหารปลอดภัยของประเทศไทยได้ตอบสนองกฎอนามัยระหว่างประเทศ ปี 2548 ที่มุ่งพัฒนาสมรรถนะด้านอาหารปลอดภัยที่มุ่งการสร้างระบบการควบคุมอาหารปลอดภัยตลอดห่วงโซ่อาหารแบบบูรณาการ โดยสำนักส่งเสริมและสนับสนุนอาหารปลอดภัยได้เริ่มดำเนินการในปีงบประมาณ พ.ศ.2558 ในลักษณะโครงการบูรณาการและมีการทำจังหวัดต้นแบบระบบคุณภาพอาหารปลอดภัย 4 ภาค 4 จังหวัด โดยใช้เกณฑ์การผ่านสำหรับจังหวัดต้นแบบหรือมาตรฐานอ้างอิงสากล คือ ร้อยละ 91 ในผลรวมของทุกหัวข้อ และแต่ละหัวข้อต้องผ่านร้อยละ 80 และมีการกำหนดระดับการผ่านเกณฑ์ 4 ระดับ ได้แก่ ระดับพื้นฐาน คะแนนร้อยละ 60-70 ระดับ ปานกลาง ร้อยละ 71-80 ระดับสูง ร้อยละ 81-90 และระดับอ้างอิง(ต้นแบบ) ร้อยละ 91 ขึ้นไป

สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดนครพนมได้เข้ารับการประเมินจังหวัดต้นแบบระบบคุณภาพอาหารปลอดภัยจากสำนักส่งเสริมและสนับสนุนอาหารปลอดภัย กระทรวงสาธารณสุข ในปีงบประมาณ พ.ศ. 2565 ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษากระบวนการและผลการพัฒนาระบบคุณภาพงานอาหารปลอดภัย จังหวัดนครพนม ปีงบประมาณ พ.ศ.2565 เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาในปีต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษากระบวนการและผลการดำเนินงานพัฒนาระบบคุณภาพอาหารปลอดภัยของจังหวัดนครพนมตามแนวทางว่าด้วยระบบคุณภาพอาหารปลอดภัยจังหวัด ซึ่งของสำนักส่งเสริมและสนับสนุนอาหารปลอดภัย กระทรวงสาธารณสุข

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยประเมินผลโดยศึกษาเชิงพรรณนา (Descriptive research) โดยการเก็บข้อมูลทุติยภูมิจากเอกสารการดำเนินงาน รายงานการประเมินผลของสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดนครพนม จังหวัดนครพนม ระหว่างเดือน ตุลาคม 2564 - มีนาคม 2565 โดยมีการกำหนดรูปแบบการวิจัย ดังนี้

1. ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา

ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ คือ ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับระบบคุณภาพอาหารปลอดภัยของจังหวัดนครพนม ซึ่งจัดเก็บในรูปแบบบันทึกกระบวนการปฏิบัติงานและรายงานผลการดำเนินงานที่ปรากฏในฐานข้อมูลของสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดนครพนม

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

แบบบันทึกข้อมูลที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นเองสำหรับบันทึกข้อมูลจากฐานข้อมูลทุติยภูมิจากรายงานการประชุมของคณะกรรมการและคณะทำงานอาหารปลอดภัยจากจังหวัดนครพนม สรุปผลการประเมินระบบคุณภาพอาหารปลอดภัยจังหวัดนครพนม และเอกสารผลการดำเนินงานที่เกี่ยวข้อง และแบบประเมินสำเร็จรูปสำหรับประเมินระดับมาตรฐานการดำเนินงานตามระบบอาหารปลอดภัยคณะกรรมการกำหนดขึ้น

3. วิธีการเก็บข้อมูล

เก็บรวบรวมข้อมูลโดย บันทึกและคัดลอกข้อมูลจากรายงานการประชุมของคณะกรรมการและคณะทำงานอาหารปลอดภัย จังหวัดนครพนม สรุปผลการประเมินระบบคุณภาพอาหารปลอดภัยจังหวัดนครพนมและหลักฐานการดำเนินงาน เช่น บันทึกรายงานการตรวจสอบสารปนเปื้อนในอาหารเพิ่มบันทึกและรวบรวมข้อมูลของงานอาหารปลอดภัย ของสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดนครพนม โดยมีขั้นตอนโดยละเอียด คือ คัดลอกข้อมูลจากรายงานการประชุมของคณะกรรมการและคณะทำงานอาหารปลอดภัย จังหวัดนครพนม ข้อมูลสรุปผลการประเมินระบบคุณภาพอาหารปลอดภัยจังหวัดนครพนมและหลักฐานการดำเนินงาน เช่น บันทึกรายงานการตรวจสอบสารปนเปื้อนในอาหาร

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์ ข้อมูล ในประเด็นกระบวนการทำงาน โดยการวิเคราะห์เชิงคุณภาพโดยการประมวลกิจกรรมที่มีการดำเนินงานในจังหวัดนครพนม แล้วประมวลและเรียบเรียงเป็นขั้นตอน วิเคราะห์ข้อมูลการประเมินมาตรฐานการดำเนินงานโดยการคำนวณค่าคะแนน และ คำนวณค่าร้อยละเทียบกับคะแนนเต็ม

ผลการศึกษา

สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดนครพนม ได้ดำเนินการพัฒนาระบบคุณภาพอาหารปลอดภัยจังหวัด โดยมีกระบวนการพัฒนาหลักดังนี้

1. แต่งตั้งคณะกรรมการพัฒนา จังหวัดระบบคุณภาพอาหารปลอดภัย ของสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดนครพนม โดยจัดทำเป็นคำสั่งสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดนครพนม โดยมีนักวิชาการสาธารณสุขเชี่ยวชาญ (ด้านส่งเสริมพัฒนา) เป็นประธาน และเจ้าหน้าที่กลุ่มงานคุ้มครองผู้บริโภค เป็นกรรมการและเลขานุการ เพื่อเป็นกลไกหลักในการขับเคลื่อนการพัฒนาตามเกณฑ์การประเมินระบบคุณภาพงานอาหารปลอดภัยจังหวัด วิเคราะห์หาความเสี่ยงเกี่ยวกับอาหารในปีที่ผ่านมา เพื่อพัฒนางานระบบคุณภาพงานอาหารปลอดภัยจังหวัดนครพนมให้ผ่านเกณฑ์ และจัดเตรียมเอกสารเพื่อใช้ในการประชุมคณะกรรมการและคณะทำงานอาหารปลอดภัยจังหวัดนครพนม รวมทั้งเอกสารรับการประเมิน

2. แต่งตั้งคณะกรรมการอาหารปลอดภัยจังหวัดนครพนมมีผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนมเป็นประธาน และนายแพทย์สาธารณสุขจังหวัดนครพนมเป็นคณะกรรมการและเลขานุการ และคณะทำงานอีก 10 คณะที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาอาหารปลอดภัย เช่น คณะทำงานตรวจสอบสารปนเปื้อนที่เป็นอันตรายในอาหาร คณะทำงานด้านตลาดสดน้ำซึ้อ คณะทำงานพัฒนาแหล่งเพาะปลูกพืชปลอดภัย เพื่อกำหนดทิศทาง นโยบายและแนวทางการดำเนินงานอาหารปลอดภัยระดับจังหวัด รวมทั้งการจัดทำแผนบูรณาการอาหารปลอดภัยจังหวัดนครพนม เพื่อบูรณาการการทำงาน และ เพื่อเตรียมรับการประเมินระบบคุณภาพอาหารปลอดภัยจังหวัด

3. คณะกรรมการและคณะทำงานอาหารปลอดภัยจังหวัดนครพนมประชุมเพื่อกำหนดกิจกรรมการขับเคลื่อน และสื่อสาร กิจกรรมที่เป็นมติโดยการจัดทำสรุปรายงานการประชุม และส่งรายงานการประชุมให้ที่ประชุมให้ผู้เกี่ยวข้องยึดถือปฏิบัติในแนวเดียวกัน

4. จัดทำแผนบูรณาการด้านอาหารปลอดภัย จังหวัดนครพนม กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องตลอดห่วงโซ่อาหาร ตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ เสนอแผนโดยผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม อนุมัติและขับเคลื่อนแผน โดยกำหนดให้รายงานผลการดำเนินงานตามแผนเป็นระยะตามตารางกำหนด

5. ติดตามการดำเนินงานตามแผนบูรณาการด้านอาหารปลอดภัย จังหวัดนครพนม

6. พัฒนาระบบอาหารปลอดภัยโดยการดำเนินการระบบคุณภาพงานอาหารปลอดภัยจังหวัด โดยดำเนินการ ดังนี้

6.1 วิเคราะห์ ประเมิน ความเสี่ยง เกี่ยวกับอาหารปลอดภัย และเกณฑ์มาตรฐานระบบคุณภาพงานอาหารปลอดภัยจังหวัด

6.2 ประชุมมอบหมายงานผู้ที่เกี่ยวข้องดำเนินงาน

6.3 จัดเตรียมเอกสารแก้ไขจุดบกพร่องที่ยังไม่ผ่านเกณฑ์มาตรฐานและผลงานเด่นของจังหวัดนครพนม

7. สรุปผลการประเมินระบบคุณภาพงานอาหารปลอดภัยจังหวัด

สรุปและอภิปรายผล

จังหวัดนครพนม ได้รับการประเมินจากคณะกรรมการประเมินระบบคุณภาพอาหารปลอดภัยของสำนักส่งเสริมและสนับสนุนอาหารปลอดภัย (สสอป.) กระทรวงสาธารณสุข ในวันที่ 9-10 มีนาคม 2565 ได้คะแนนการประเมิน ระบบคุณภาพงานอาหารปลอดภัยจังหวัด ดังนี้

หัวข้อที่ 1 นโยบายและการบริหารจัดการ ได้คะแนน 37/39 คะแนน ร้อยละ 94.87

หัวข้อที่ 2 การปฏิบัติการ ได้คะแนน 34/38 คะแนน ร้อยละ 89.47

หัวข้อที่ 3 การทบทวนและการประเมินผล ได้คะแนน 9/10 ร้อยละ 90

หัวข้อที่ 4 เอกสารบันทึก รายงาน และการเก็บรักษา ได้คะแนน 8/8 ร้อยละ 100

สรุปการประเมินได้คะแนนรวม 88/95 คิดเป็นร้อยละ 92.63 ซึ่งอยู่ในเกณฑ์ระดับอ้างอิงสากล และสำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุขได้รับรองจังหวัดนครพนมเป็นจังหวัดต้นแบบระบบคุณภาพงานอาหารปลอดภัย จังหวัดที่ 16 ปีงบประมาณ 2565

ความสำเร็จของสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดนครพนมที่ได้เข้ารับการประเมินระบบคุณภาพอาหารปลอดภัยจังหวัด จากสำนักส่งเสริมและสนับสนุนอาหารปลอดภัย (สสอป.) กระทรวงสาธารณสุข ในปีงบประมาณ พ.ศ.2565 และได้รับการประเมินเป็นจังหวัดต้นแบบระบบคุณภาพอาหารปลอดภัยระดับอ้างอิงสากล สามารถสรุปกระบวนการพัฒนาสำคัญของสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดนครพนม ที่ส่งผลให้เกิดความสำเร็จ ประกอบด้วย

1. ผู้บริหารระดับจังหวัดให้ความสำคัญในการขอเข้ารับการประเมินระบบคุณภาพอาหารปลอดภัยจังหวัดจาก สสอป.
2. การประชุมภายในเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจในการประเมินตามเกณฑ์ระบบคุณภาพอาหารปลอดภัยจังหวัดของ สสอป.
3. การกำกับติดตามของผู้บริหารสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดนครพนม หัวหน้ากลุ่มงานที่เกี่ยวข้อง
4. การสนับสนุนนโยบายจังหวัดอาหารปลอดภัยของผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม และหัวหน้าส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และเครือข่าย อสม. /ชมรมคุ้มครองผู้บริโภค /อย.น้อย
5. การสนับสนุนงบประมาณจากเงินรายได้ของสำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา รวมทั้งเงินค่าใช้จ่ายในการพิจารณาคำขออนุญาตที่เก็บจากผู้รับอนุญาต

ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีการจัดทำแผนการจัดการความปลอดภัยของอาหารในระดับอำเภอ ชุมชนต่างๆ โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมจากหน่วยงานต่างๆ ในโรงเรียน ผู้ปกครอง นักเรียน เป็นต้น เข้ามาร่วมระดมความคิดเห็นและร่วมจัดทำแผนการดำเนินการที่เข้ากับบริบทของนครพนม

2. ควรมีการประเมินผลสัมฤทธิ์ของระบบคุณภาพงานอาหารปลอดภัย จังหวัดนครพนม เพื่อนำผลที่ได้ไปปรับปรุงและพัฒนาการบริหารจัดการความปลอดภัยของจังหวัดนครพนมต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณท่านนายแพทย์ปรีดา วรหาร นายแพทย์สาธารณสุขจังหวัดนครพนม และท่านนายแพทย์กิตติเชษฐ ธีรกุลพงศ์เวช ประธานคณะกรรมการวิจัยเกี่ยวกับมนุษย์ จังหวัดนครพนม ที่อนุญาตให้ทำการศึกษาวจัยและเก็บข้อมูลเรื่องนี้ ขอขอบพระคุณนางสาวศันสนีย์ มงคล เจ้าหน้าที่งานเภสัชกรรมชำนาญงาน กลุ่มงานคุ้มครองผู้บริโภคและเภสัชสาธารณสุข สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดนครพนม และขอขอบพระคุณกัลยาณมิตรและเจ้าหน้าที่สาธารณสุขที่ได้ปฏิบัติงานอาหารปลอดภัยของจังหวัดนครพนมจนบรรลุเป้าหมายความสำเร็จ

บรรณานุกรม

1. Moursund JP. Evaluation - An Introduction to Research Design. Brooks & Cole [Internet]. 1973 [cited 2023 Nov 10]. Available from: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/evaluation-introduction-research-design>
2. กาญจนา ปานุราช. การพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการอาหารปลอดภัยของโรงพยาบาล [วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษา]. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม; 2553.
3. กรมการพัฒนาชุมชน [อินเทอร์เน็ต]. กรุงเทพฯ: กระทรวงมหาดไทย; 2551 [ปรับปรุงเมื่อปี 2551 ธันวาคม 26; เข้าถึงเมื่อ 2566 พฤศจิกายน 10]. เข้าถึงได้จาก <http://cddweb.cdd.go.th/cdregion04/cdworker/008.pdf>
4. วันชัย วัฒนศัพท์ ฤวิลาดี บุรีกุล เมธิศา พงษ์ศักดิ์ศรี. คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชนการตัดสินใจที่ดีกว่าโดยให้ชุมชนมีส่วนร่วม. ขอนแก่น : โรงพิมพ์ศิริภรณ์ ออฟเซ็ท. 2551.
5. บุปผา ศิริรัศมี และคณะ. จริยธรรมสำหรับการศึกษาวิจัยในคน. เอกสารวิชาการหมายเลข 258. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล; 2544.
6. สำนักส่งเสริมและสนับสนุนอาหารปลอดภัย สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข. คู่มือระบบคุณภาพอาหารปลอดภัยจังหวัด ฉบับปรับปรุง ปี 2563 Procedure of Provincial Food Safety Quality System Version 2020. นนทบุรี: สำนักพิมพ์อักษรกราฟิคแอนด์ดีไซน์; 2563.